

ANDREEA FINICHIU

**POP CULTURE AS AN EFFECT OF MODERNITY:
A DIFFERENT WAY OF REFERRING TO EXISTENCE**

Andreea Finichiu

Babeş Bolyai University, Faculty of History and Philosophy, Cluj-Napoca, Romania.

Email: andreea.finichiu@yahoo.com

Abstract: If we were to define the previous century, under the auspices of which the third millennium began, through a single, edifying word, it could be the adjective "dissentious". Of course, even a brief retrospective exploration of the cultural history of mankind immediately reveals that each new era has been delimited, at least in its initial affirmation phase, and at least at the declarative level, by an attitude of denial and opposition to that one which preceded it, not to mention inherent incongruities. The Renaissance opposed medieval asceticism and pessimism, and romanticism denied the conventionalism and rigid rationalism of classicism, asserting the primacy of subjectivity, while political liberalism contested the religiously legitimated absolutism. Attentive to the phenomenon of unprecedented relativisation of the values, concepts, conceptions or ideologies of all orientations, under which one century has ended and another has begun, someone could have said, reformulating one of Malraux's famous sayings without the slightest risk of exaggerating, that the twenty-first century "will be one of contesting or will not be at all", perhaps having the feeling that he really lives in the temporal and ideological prolongation of the century which already ended two decades ago. Against the backdrop of endless conflicts of ideas, where "universalism", the ideology of cultural supremacy promoted by the West and its entire existential philosophy are strongly contested by non-Western communities, whose ideologies, both religious and political, have a strong ethnic stake that is still insufficiently evaluated, pop culture – defining an essential dimension of contemporary human society - which is equally contested by both sides, continues its upward trend started in the previous century, surpassing and ignoring borders of all kind.

Keywords: culture, philosophy, elitism, society, tradition, communication, globality, modernity, people, identity

CULTURA POP CA EFECT AL MODERNITĂȚII: UN MOD DIFERIT DE RAPORTARE LA EXISTENȚĂ

Rezumat: Dacă ar fi să definim secolul precedent, sub auspiciile căruia a debutat mileniul al treilea, printr-un singur cuvânt edificator, acesta ar fi, poate, adjectivul „contestatar”. Desigur, o explorare retrospectivă, oricât de sumară în istoria culturală a omenirii, evidențiază imediat faptul că fiecare nouă epocă s-a delimitat, cel puțin în faza ei de afirmare inițială, și cel puțin la nivel declarativ, printr-o atitudine de negare și de diferențiere față de cea dinainte, fără a mai vorbi de inerente incongruențe interioare. Renașterea s-a opus ascetismului și pesimismului medieval, și Romanticismul a negat convenționalismul și raționalismul rigid al Clasicismului, afirmând primatul subiectivității, în timp ce liberalismul politic a contestat absolutismul legitimat religios. Atent la fenomenul relativizării fără precedent a valorilor, conceptelor, concepțiilor sau a ideologiilor de orice orientare, sub semnul căruia un secol s-a încheiat și altul s-a deschis, cineva ar fi putut să afirme, reformulând celebrul adagiu a lui Malraux fără riscul de a exagera, că secolul XXI „va fi contestatar sau nu va fi deloc”, cu sentimentul, poate, că trăiește de fapt într-o prelungire temporală și ideatică a veacului încheiat cu deja două decenii în urmă. Pe fundalul interminabilelor conflicte de idei, unde „universalismul”¹, ideologia supremației culturale promovate de Occident și întreaga sa filosofie existențială sunt puternic contestate de comunitățile non-occidentale, ale căror ideologii, deopotrivă religioase și politice, au o puternică miză etnică încă insuficient evaluată, cultura pop - definind o dimensiune esențială a societății umane contemporane – egal contestată de ambele tabere, își continuă trendul ascendent început în secolul trecut, depășind și ignorând granițele de orice fel.

Cuvinte-cheie: cultură, filosofie, elitism, societate, tradiție, comunicare, globalizare, modernitate, individ, identitate

1. Perspective

La culture, c'est ce qui répond à l'homme quand il se demande ce qu'il fait sur la terre. - André Malraux

Departă de a dobândi consensualitate și unitate teoretică, conceptul contemporan de *cultură* pare a se afla mai mult ca oricând în centrul unui adevărat «conflict al interpretărilor», un număr impresionant de încercări de definire și explicitare fiind identificate de acum câteva decenii de unii dintre cercetătorii săi extrem de aplicați. Dacă o primă acreditare, formulată mai degrabă ca o aluzie comparativă destul de vagă la sensul etimologic al termenului *cultură* apare la Cicero, în *Tusculanae disputationes* – cu referire la importanța învățaturii pentru om² – o lungă perioadă de timp accepțiunea inițială dată de filosoful roman, de cultivare a spiritului, a circumscris termenul unei sfere referențiale limitate la individ, în formularea larg răspândită astăzi de *cultură generală*. O extensie considerabilă a ariei sale de cuprindere, vizând colectivitățile umane în ansamblul lor, este înregistrată de termenul *cultură* abia pe la mijlocul secolului trecut, odată cu multiplicarea perspectivelor de abordare a conceptului. Dezbateră pe această temă rămâne în continuare una deschisă, fie că e vorba de orientarea *antropologico-socială*, *sociologică*, *etnologică*, *socio-lingvistică* sau *politică*, ori de cea *afectiv sentimentală*, dacă admitem că fenomenul la care ne referim constituie în primul rând expresia unei trăiri individuale și reprezintă, potrivit unei formulări malrusiene, „la connaissance de ce qui a fait de l'homme autre chose qu'un accident de l'univers.”³ Așa cum avea să observe ceva mai târziu Jean-Paul Sartre, cultura este o creație ce aparține în totalitate omului, în care acesta se proiectează și se regăsește cu tot ceea ce îi este specific.⁴ După părerea lui Aimé Césaire, cultura reprezintă „tot ceea ce au gândit oamenii pentru a modela lumea, pentru a se obișnui cu ea, pentru a o face demnă de ființa umană.”⁵ Într-un cuvânt, pentru a încheia acest sumar excurs sentimental asupra culturii, preluăm afirmația lui Gaëtan Faucon, potrivit căruia „La culture, c'est l'expression du vivant.”⁶ Formularea, extrem de sintetică, deschide

calea unei definiții exhaustive a culturii care ia în considerație toate trăsăturile de ordin spiritual dar și material, definitorii pentru o comunitate umană cu referire nu numai la artă, literatură sau știință, ci și la tradiții, credințe religioase, norme morale și valori etice.

Perspectiva antropologică, integrându-se perfect acestui context, presupune o abordare holistică a conceptului și promovează o analiză totalizatoare a modelelor referitoare la gândire, credințe, comportamente sau moduri de viață asimilate și partajate în cadrul comunitar al unui grup social, așa cum o concepea Edward Burnett Tylor, unul dintre fondatorii antropologiei anglo-saxone, primul care s-a aplecat în mod sistematic asupra faptelor de cultură considerate în ansamblul lor, ca fenomen universal.⁷ Strâns legată de cea antropologică, *perspectiva sociologică*, care în opinia specialistului în domeniu Jean-Claude Passeron accesează cel puțin trei aspecte diferite ale termenului cultură, respectiv „cultura ca stil de viață, cultura în calitate de comportament declarativ, cultura ca ansamblu de opere valorizate”⁸ vizează cu precădere fenomenele sociale – activități, credințe, practici comune – care pot fi explicate prin «factori culturali», dat fiind că orice fapt social important este în realitate un fenomen cultural care introduce în spațiul viețuirii umane concrete valori care ordonează și organizează existența omului pe coordonate specifice, circumscrise complexei sale interiorități, raționale și psihologice. La începutul secolului XX, *perspectiva etnologică* asupra culturii, care se instituie ca o reacție împotriva universalismului promovat de orientările antropologice centrate pe dezvoltarea globală a culturii, își propune să ia în considerare, pe baza unui demers explicativ, elementele constitutive ale culturii în cadrul unei anumite societăți, interesându-se asupra originii, a răspândirii spațiale, precum și a circulației și interferenței acestora cu cele ale altor comunități, viața socială fiind privită ca un sistem ale cărui structuri se află într-o continuă și strânsă interdependență sau, altfel spus, după bine cunoscuta expresie a lui Marcel Mauss, ca „fenomen social total”.⁹

Parte constitutivă dar și integrantă a unui fapt social, limba, ca sistem de semne, constituie în același timp un element deopotrivă determinat și determinant al culturii, ea însăși un sistem de valori etice, morale, religioase și estetice pentru care devine principalul

mijloc de vehiculare în interiorul complexului proces definit ca tradiție sau moștenire culturală. *Perspectiva socio-lingvistică* asupra culturii aduce așadar în discuție influența pe care limba și cultura le exercită reciproc una asupra alteia – având loc, în viziunea lui Claude Lévy-Strauss, doar „între anumite aspecte și la anumite niveluri”¹⁰ – ca manifestări simultane ale unuia și aceluiași fenomen social. Pornind de la ideea că orice limbă reflectă cultura comunității care o vorbește, Edward Sapir afirma că „the complet vocabulary may indeed be looked upon as a complex inventory of all the ideas, interests and occupations that take up the attention of the community.”¹¹ Aflată în strânsă legătură cu o anumită filosofie de viață, individuală sau colectivă, *perspectiva politică* asupra culturii are o istorie mai îndelungată - și ne referim, în acest sens, la câteva remarcabile personalități precum Mecena, cunoscut protector al artelor a cărui «politică culturală» îl făcea pe Martial să exclame pentru posteritate „Sint Mecenates non deerunt Flaccae, Marrones”¹², la Lorenzo și Giuliano de Medici, la Francisc I sau la Ludovic al XIV-lea – justificată și justificabilă, dacă luăm în considerație accepțiunea exhaustivă a termenului, vizând acțiunile destinate asigurării echilibrului, dezvoltării interne și externe a unei societăți, raporturile acesteia cu alte comunități și implicațiile sale asupra modurilor existențiale. Deși domenii aparent incompatibile, cultura, ca teritoriu al manifestării libertății absolute a spiritului și politica, ca spațiu al voinței controlate și controlabile, al relativității și al compromisului prin excelență, se află într-o relație constant corelativă și determinativă. Oricum, indiferent de numărul, de natura și larga nuanțare conferită eventual perspectivelor din care poate fi abordată și analizată, cultura, ca expresie a „ethosului unui popor”¹³, rămâne dimensiunea fundamentală a umanității omului, pe care o instaurează definitiv pe coordonatele unice și specifice ale existenței sale comunitare și istorice. În funcție de provocările conjuncturale ale fiecărei epoci, și în strânsă legătură cu diversificarea, aprofundarea, nuanțarea sau chiar înnoirea unora dintre demersurile destinate clarificării și înțelegerii lor cât mai exacte, diversele accepții ale conceptului de *cultură* au făcut obiectul unei continue reactualizări și revalorizări, fie în cadrul unor tentative individuale, datorate între alții lui Heinrich Rickert, Max Weber, Georg Simmel, Max Horkheimer,

Ernst Cassirer, fie prin intermediul unor curente de gândire și atitudine de mare anvergură și influență, precum «Kulturwissenschaften» – știința generală a culturii, «Sciences humaines» – științele umaniste, sau «Cultural Studies» – studiile culturale, cu precizarea că nu se poate vorbi de identitate între sferele lor de referință.

2. Distincții și delimitări

La culture est le fruit de la séparation radicale entre travail manuel et travail intellectuel et tire ses forces de cette séparation qui est en quelque sorte son péché originel. - Theodor Adorno

Ca proces unic și ireversibil de afirmare a umanității omului, de întemeiere și consolidare a esenței sale, cultura se referă, într-o accepțiune primară, la ansamblul practicilor sociale concrete, incluzând deopotrivă normele morale și comportamentale, credințele religioase, precum și valorile pragmatice și etice, acumulate și asimilate prin experiență directă, dar și prin reflecție personală, și concretizate în moduri de viață specifice unei anumite comunități, transmise urmașilor ca tradiții sau, altfel spus, ca «moștenire» culturală. Această accepțiune, extrem de generalizantă, conduce la ideea că orice om aparține unui mediu social precis determinat și activ, în cadrul căruia existența sa dobândește sens și valoare. Din momentul în care ajunge la conștientizarea deplină a acestui fapt, care favorizează o relaționare aparte cu temporalitatea și cu propria devenire, ființa umană tinde să adauge plus-valoare propriei sale identități printr-un demers de aprofundare, de dezvoltare și îmbogățire a experienței și a reflecției personale, nu numai pe baza experienței colective asimilate prin tradiție, ci și pe baza unui efort independent, voit și sistematic, definibil prin conceptul modern de autoeducație. A se cultiva, în sensul deja amintit, dat de Cicero, înseamnă pentru om nu numai a se valoriza pe sine în raport cu alții, ci și a se deschide spre receptarea, înțelegerea și împărtășirea cunoștințelor și valorilor celorlalți, ceea ce echivalează la urma urmei

cu o creștere spirituală, cu o ieșire din sfera reprezentărilor configurate de tradițiile comunitare și o accedere treptată la aspecte cu determinare universal valabilă. Acest demers, axat cu precădere pe o selecție și o integrare conștientă a valorilor etice, se află în principiu la originea a ceea ce constituie, în perspectiva unei abordări filosofice, accepțiunea de «*cultură generală*», interpretabilă și descriptibilă drept «*cultură individuală*», diferită și opozabilă primei accepțiuni luate în considerație, aceea de «*cultură colectivă*». Înțeleasă ca acțiune orientată spre ceea ce este în cel mai înalt grad «eligibil» în structura interiorității umane, acest mod de a percepe cultura generală justifică pe deplin afirmația lui Antoine de Rivarol „L’homme sans culture est un arbre sans fruit”, dar și pe aceea – mult mai aplicată în cazul de față – a tânărului filosof francez Vincent Citot, care remarcă: „Ce n’est pas la même chose d’être le porteur passif d’une culture inconsciente et d’être le sujet actif d’un processus de construction culturelle.”¹⁴

Considerațiile anterioare înlesnesc pasul următor, către accepțiunea de «*cultură elitistă*» sau, folosind un termen deja consacrat în domeniu de exegeza franceză de specialitate, de «*cultură cultivată*», având la bază acel ideal umanist construit de antichitatea greco-latină și preluat apoi ca model referențial, succesiv, de către fiecare epocă, pentru edificarea propriei viziuni asupra conceptului. Așa cum o arată chiar determinarea sa adjectivală, «*cultura elitistă*» implică o dimensiune aristocratică și oarecum «*exclusivistă*», sugerând un anumit nivel de pregătire și educație, cu accesibilitate restricționată cel mai adesea de condiția socio-materială. Conceptul, utilizat în general în corelație opozitivă și distinctivă cu cel de «*cultură populară*» – un tip de cultură considerată incompletă, naivă, lacunară, lipsită de repere semnificative și durabile, destinată tuturor păturilor sociale – desemnează în principiu ceea ce Lawrence Levine numește «*cultură înaltă*» (*highbrow*)¹⁵, recunoscută instituțional ca reper valoric necesar pentru a defini ce anume poate primi demnitatea de obiect cultural și poate fi încorporat în galeria patrimoniului universal al umanității sau, într-o celebră formulare arnoldiană, «*the best that has been thought and said in the world*».¹⁶ Distincția mai sus amintită se poate nuanța prin punerea în discuție a conceptului de «*cultură de masă*», văzută fie ca o etapă superioară în evoluția culturii populare,

fie ca noua sa formă de expresie. Fenomen aflat în plină expansiune, cultura de masă se diferențiază categoric de cultura elitistă prin faptul că vizează societatea ca globalitate, în ansamblul ei, fără a ține cont de criterii tipologice tradiționale, de granițe geografice, de confesiuni religioase, de clase sau medii sociale, și prin orientarea specifică spre consumerism, înțeles ca un mod de viață bazat pe norme și standarde axate pe satisfacerea dorinței de bunăstare.

Formele sale de manifestare sunt prezente, în afara sferei artistice și intelectuale – emblematică pentru cultura elitistă – și în domeniul vestimentar, economic sau tehnologic, generând deseori, prin gradul extins de adresabilitate, adevărate valuri de empatie colectivă. Relația dintre cultura elitistă, percepută, receptată și identificată de la un anumit nivel drept cultură dominantă, și cultura de masă, a fost interpretată de-a lungul timpului de gânditori de cele mai diverse formații și orientări, de la Antonio Gramsci la Theodor Adorno sau Robert Cox, ca un instrument de control social, prin care clasa care deține „pârghiile” conducerii sociale la un moment dat își menține supremația și influența politică asupra societății printr-un demers definit de Gramsci drept *«hegemonie culturală»*, termen exprimând ideea de consimțământ acordat în mod tacit de masele dominate celor care îi domină, inclusiv sub raport cultural. Ideea de consimțământ este utilizată și de Pierre Bourdieu pentru a descrie conceptul de *«dominație simbolică»*, a cărui conotație implică o dimensiune psihologică mai amplă decât cel de hegemonie. Concluzionând asupra raportului dintre cele două forme de cultură, extrem de pertinentă ni se pare formularea lui T.S. Eliot care, convins că atât cultura elitistă cât și cea populară se completează în mod firesc și necesar, afirma în eseul *Notes Towards a Definition of Culture* că “the culture of the individual cannot be isolated from that of the group, and the culture of the group cannot be abstracted from that of the whole society.”¹⁷ Numeroase alte distincții și delimitări, privind de exemplu raportul dintre cultura generală și cultura profesionalizată cu toate aspectele pe care le implică, dintre așa numita cultură tradițională și cultura cosmopolită, cu nuanțările aferente corespunzătoare unui număr cel puțin egal de puncte de vedere, ar putea fi puse oricând în discuție în absența unor inerente condiționări

limitative impuse de natura excursului de față, a cărei intenționalitate, declarată încă de la început, vizează o modestă și subiectivă interogare a fenomenului «*pop culture*», atât din perspectiva considerării sale ca un «*efect al modernității*», dar și din aceea a «*unui mod diferit de raportare la existență*», ținând cont că, așa cum spunea atât de frumos Antoine de Saint-Exupéry, “il suffit, pour y voir clair, de changer de perspective.”¹⁸

3. Poziții... și opoziții

Il est bon, je crois, que chaque génération nouvelle se pose à nouveau le problème; qu'elle n'accepte jamais toute trouvée la solution que ceux d'avant-hier et d'hier lui en apportent, et qu'elle n'oublie point que tous ceux du passé, qu'elle admire, sont précisément ceux qui l'ont eux-mêmes d'abord et péniblement recherchée. – André Gide

Ni se pare că în contextul general al temei abordate, «*Cultura pop ca efect al modernității*», atât recomandarea lui Exupéry, cât și ideea lui Gide se impun cu acuitate în tentativa de înțelegere și clarificare, cel puțin la nivel personal, a fenomenului «*pop culture*», dar mai ales pentru depășirea unor atitudini «*aprioric*» rezervate și sceptic negatoare față de această realitate în egală măsură controversată și contestată, deopotrivă acceptată și respinsă, dar pe care niciun demers social, indiferent de natura și orientarea sa, nu o poate ignora și care reprezintă, în modesta noastră opinie, «*un mod aparte, diferit, de raportare la existență*». Multitudinea incontestabilă și firesc deconcertantă a posibilităților de abordare a subiectului ne pune într-o importantă dificultate, dată fiind pe de o parte complexitatea relațiilor și implicațiilor fenomenului într-o contemporaneitate divergentă, divizată și pulverizată în toate direcțiile interpretative

imaginabile, iar pe de alta vastitatea materialului exegetic. „Nous vivons en un temps – observa pe bună dreptate Ortega y Gasset – qui se sent fabuleusement capable de réalisation mais qui ne sait pas ce qu’il veut réaliser. Il domine toutes les choses, mais n’est pas maître de lui-même. Il se sent perdu dans sa propre abondance.”¹⁹ Fără îndoială, în peisajul socio-politic și cultural marcat de tranziția de la modernitate la post modernitate, «*pop culture*» reprezintă una dintre mutațiile contextuale cele mai surprinzătoare, apariția sa fiind legată, după cum au subliniat majoritatea exegeților, de revoluțiile industriale succesive, progresul constant al științelor și al tehnologiilor conferind vieții sociale o nouă coordonată referențială, constând într-o permanentă și continuă schimbare devenită extrem de repede semnul emblematic al modernității. Caracterizată prin ruptură și discontinuitate în raport mai ales cu continuitatea tradiției și cu ierarhiile valorice instituite de aceasta, schimbarea presupune, în contextul modernității, substituirea unor noțiuni și concepte clasice și consacrate de gândirea istorică lineară și progresistă precum universalismul, umanismul sau moștenirea culturală, cu noțiuni, concepte și valori precum incertitudinea, instabilitatea, criza, tensiunea socială, inovarea, libertatea individuală, toleranța sau democratizarea, acestea din urmă derivând practic din afirmarea incontestabilă a libertății de a gândi solitar și personal, gest care constituie de altfel esența modernității.

Într-un convențional acceptat joc al perspectivelor, cultura pop ni se pare descriptibilă formal drept o manifestare de diferențiere vehement protestatară și mai ales spectaculară, în raport cu sistemul de valori al culturii dominante și, după modesta noastră părere, expresia unui demers constant, deși nu sistematic, motivat mai degrabă instinctiv-colectiv, de „*deconstrucție*” – pentru a recurge la un termen consacrat de Jacques Derrida – a imaginii, percepute treptat ca un ecart, ca o disociere de conținutul ei substanțial, a culturii elitiste, precizând că Derrida înțelegea deconstrucția ca o atitudine de rezistență față de puterea dominantă, chiar și atunci când este vorba, ca și în situația de față, de o politică, de o ideologie sau de o filosofie culturală. Departate deci de a nega efectiv cultura majoră în esența sa, cultura pop tinde să o readapteze, să o reconstruiască, să o

reformuleze în termeni simplificați, pentru a o face accesibilă prin formule verbale simple și ușor memorabile tuturor, dar și integrând-o, cu toate formele sale, în aria unei sfere de idei, de credințe și judecăți împărtășite de marea masă a populației având acces la o gamă extrem de vastă de mijloace de comunicare, și având o încredere nelimitată în capacitatea de a accede la cunoașterea concretă, completă și nelimitată a oricărei realități, una dintre trăsăturile definitorii ale modernității. Astfel, în opinia noastră, devenind emblematică pentru fenomenul «*pop culture*», perceput ca o etapă de decadență, deconstrucția conceptului de cultură înaltă – care în niciun caz nu trebuie identificată cu un proces de vulgarizare a acesteia – constă într-o reconfigurare radicală a orizonturilor de așteptare individuale, dar și colective, și propune un mod diferit de abordare și interpretare a reperelor valorice consacrate, pe baza unei reconsiderări majore a conceptelor de societate și implicit de interacțiune socială, a unei reierarhizări cel puțin surprinzătoare a nevoilor culturale, și în mod consecutiv a comportamentelor asociate. Ca atitudine recunoscută de refuz și opoziție în raport cu etnocentrismul culturii elitiste, cultura pop, proclamând o stare de revoltă generalizată față de ideea de sistem indiferent de domeniul de referință, privilegiază modele acționale și moduri existențiale circumscribite relativismului cultural de tip umanist, care promovează ideea echivalenței între culturi, a independenței absolute și a dreptului fiecărei comunități de a-și alege și ierarhiza valorile și realizările concrete, situează aspirațiile fundamentale ale ființei umane deasupra oricărei culturi, dând legitimitate unor referenți sociali universal acceptați, precum dreptul la libertatea de exprimare, dreptul de acces liber la informație, libertatea de asociere civică, etc. Într-o încercare de încadrare cât mai exactă în aria realității socio-culturale contemporane, Hubert Artus apreciază fenomenul «*pop culture*» drept „*une boule à facettes*” – plural, alternativ, militant, rebel, subversiv, și nu în ultimul rând autodidact²⁰ – ceea ce a permis frecvența sa identificare cu cultura de masă. În *A Theory of Mass Culture*, Dwight MacDonald avansează ideea că în principiu acest tip de cultură, ale cărei origini s-ar afla în contestarea rolului elitelor în evoluția vieții sociale și în progresul fulminant al industrializării – proces orientat prioritar către profit, și

nu spre calitatea bunurilor culturale – a dobândit o poziție dominantă în raport cu cultura cultivată, înaltă, academică. În viziunea sa, cultura de masă echivalează cu o adevărată criză a valorilor și reprezintă chiar o amenințare la adresa valorilor reale, ba mai mult, nici nu ar trebui considerată cultură. Estomparea granițelor dintre clasele sociale și tendința spre uniformizare comportamentamentală, având drept consecință o diminuare a poziției dominante a culturii elitiste, departe de a fi benefică pentru funcționarea în sens larg a culturii, constituie, potrivit lui MacDonald, începutul epocii de declin a culturii adevărate.

Hannah Arendt și Theodor W. Adorno vorbesc despre fenomenul de „masificare” sau de „industrializare” a culturii, transformare radicală și amenințătoare, declanșată pe fondul unei crize generale a culturii europene. Extinzându-se ca urmare a globalizării asupra întregii lumi, «*industria culturală*», concept preferat în locul celui de cultură de masă pentru a evita eventuale confuzii cu «*cultura populară*» (*Volkskunst*), devine în viziunea celor doi o imensă înșelătorie deoarece, împiedicând experiențele adevărate, le substituie ceea ce ei numesc un „divertisment infantilizant”. Altfel spus, se produce, așa cum observau Max Horkheimer și Theodor Adorno în celebra lor lucrare *La dialectique de la raison*, „o fuziune a culturii cu divertismentul” care conduce nu numai la o „depravare a culturii”, ci și la „o intelectualizare forțată a divertismentului.”²¹ Hannah Arendt, care se numără printre primii gânditori interesați în mod efectiv de procesul de masificare, respectiv de industrializare culturală, descrie societatea mai ales ca un ansamblu de exigențe globale, transmise prin intermediul masei anonime, care amenință prin tendințele sale uniformizatoare trăirile autentice în plan cultural. Spre deosebire însă de Max Horkheimer și Theodor Adorno, Hannah Arendt identifică și un aspect pozitiv al fenomenului, echivalent cu satisfacerea nevoii de divertisment, remarcând că principala caracteristică sub raport cultural a societății ca masă o reprezintă demersul constant spre creșterea timpului acordat distracției: „La société de masse... ne veut pas la culture, mais les loisirs et les articles offerts par l'industrie des loisirs, sont bel et bien consommés par la société comme tous les autres objets de consommation.”²² Theodor Adorno tratează cultura de masă drept o producție standardizată destinată consumului pe

scară largă, în scopul maximizării profitului industriei culturale. În aceeași linie interpretativă se înscrie și viziunea lui Hubert Artus, potrivit căruia cultura pop reprezintă o etapă distinctă în evoluția culturii în cadrul societății de consum și care, în condițiile favorizante generate de mass media, în special de televiziune, a devenit o formă privilegiată și mai ales «angajată» de divertisment. Rezultat al interacțiunii unei multitudini de influențe, cultura pop a evoluat rapid de la o poziție *alternativă* la una *normativă*, valorile emblematice ale acesteia fiind îmbrățișate necondiționat și intens cultivate de elita economică, eminamente și unidirecțional orientată spre exploatarea resurselor sale în scop pragmatic lucrativ, în termeni de profitabilitate, dar și de o imensă parte a populației, în special de generațiile de mijloc și de cele foarte tinere, care tind să se identifice cu miturile personale ale eroilor promovate atât de intens și de insistent prin toate canalele comunicaționale contemporane, de la așa numitele „pulp magazines” la cinematograful, de la benzi desenate la casete audio-video, de la televiziune la internet. Produs al străzii, cultura pop, care și-a construit propriile canoane și propriile forme de legitimare, omniprezentă în toate câmpurile noastre existențiale, este neîncetat recuperată de industria divertismentului, care o propune și tinde să o impună în actualitate ca o nouă cultură dominantă, îndreptățind afirmația că este, înainte de orice, după cum susține Hubert Artus, „une culture de masse qui est venue remplacer une culture de classe.”²³

4. Și... repoziționări

La culture n'exprime plus le monde tel qu'il est et tel qu'il pourrait être. Elle traite du monde comme il est et elle cède sa place au divertissement. – Jan Spurk

Neliniștitoarea constatare a cercetătorului german e de natură a deschide o pluralitate de întrebări privitoare la poziția și rolul culturii

în ecuația existențială a lumii contemporane, purtând deja însemnele postmodernității – acest „ultim avatar al modernității”, cum o caracteriza Antoine Compagnon – valorizatoare a unui prezent continuu, definibil prin coordonatele azi – aici – acum, și ale hipermodernității în epoca globalizării. Conflictul, trăit de individul uman – aflat într-o continuă și asiduă căutare a propriei identități în interiorul unei societăți tot mai aglutinante, împotriva căreia încearcă cu disperare să se afirme – pare să fie, așa cum observa Hannah Arendt, consecința crizei care caracterizează astăzi relația dintre societate și cultură. Devenită materia primă a industriei divertismentului, o adevărată „marfă socială”, cultura și-a pierdut treptat, cel puțin într-o anumită arie a vieții sociale destul de extinsă, funcția formativ-afectivă operantă pe coordonatele temporalității istorice, în favoarea instantaneelor de tip «pop-up». Sesizând cu multă finețe fenomenul, John Storey descrie cultura pop drept o cultură eminamente comercială și manipulativă, produsă industrial pentru consumul unui număr imens de receptori, gata să accepte orice li se oferă,²⁴ drept un vector al opoziției față de cultura grupurilor dominante.

Deși minată de o sumă de contradicții acumulate treptat atât în sfera receptivă, cât și în cea interpretativă, referitoare la impactul imediat dar și de perspectivă asupra societății în ansamblul său, cultura pop ar putea deveni, datorită dinamismului, expresivității și accesibilității, un agent eficient al schimbărilor de optică socială, acționând în același timp ca mijloc de a trăi experiențe emoționale agreabile inaccesibile altfel decât imaginar, dar și de definire a propriei realități existențiale. Totodată joacă un rol cheie în definirea grupului propriu, dar și al altor grupuri identitare. În cele din urmă, secretul culturii pop constă în puterea de a reuni oameni din toate mediile, chiar dacă uneori aceasta joacă un rol important în crearea și perpetuarea unor stereotipii negative, autonomiei personale substituindu-i-se o heteronomie colectivă care acordă altuia, modelului standardizat și intens mediatizat, întâietatea și puterea decizională asupra felului în care un individ vorbește, se îmbracă, socializează, se comportă sau se poziționează atitudinal în grupul căruia îi aparține originar sau circumstanțial, prin aderare benevolă,

potrivit unor convingeri sau determinări ocazionale. Expresie a condiției postmoderne a societății actuale care, în viziunea lui Gianni Vattimo, a renunțat la ideea unei interpretări definitive a realității, acceptând că atenția lumii de astăzi se deplasează de la faptele de cultură la interpretările posibile și acceptabile ale acestora, cultura pop anulează frontierele de orice natură, impunând nu o negare directă și categorică, ci o reinterpretare a culturii clasice, tradiționale, de care se diferențiază în egală măsură prin arie de interes și de cuprindere, prin atitudine, dar și prin scopuri, moduri de gândire, de comunicare, valori prioritare sau perspective temporale și, punând accent mai ales pe plăcerea procurată prin divertisment, se opune afirmației făcute de Andre Malraux, potrivit căreia, „si la culture existe, ce n'est pas du tout pour que les gens s'amuse.”²⁵

Instituirea unor noi practici culturale, voit și ostentativ diferențiatore – care activează în majoritatea cazurilor în sfera cotidianului, în funcție de parcursul unui anumit grup sau de problemele care îi preocupă pe membrii săi, ținând cont că prin intermediul acestor practici fiecare individ, ca punct de joncțiune între tradiție și modernitate, își construiește propria condiționare socială și culturală – contribuie la formarea și dezvoltarea capacității acestuia de a interacționa cu simbolurile referențiale provenite din propria cultură, dar și din arii culturale diferite de a sa, și de a se proiecta în imaginar, asumându-și posibile viitoare roluri sociale. Această perspectivă evidențiază continuitatea dintre modernitate și tradiția fără de care aceasta nu ar fi posibilă, dar și necesitatea ca, pentru a supraviețui, tradiția să se adapteze ireversibil realităților moderne, modernitatea dovedindu-se astfel a fi un proces continuu, evoluând firesc spre hipermodernitate. În acest context, individul însuși se vede pus în situația de a învăța să se adapteze unor noi moduri existențiale, care presupun schimbarea radicală a demersurilor reflexive și acționale implicate în raporturile sale cu lumea. Însușite și interiorizate de cei care le adoptă, practicile culturale îmbracă neîncetat noi și noi forme, în funcție de identitatea celui care le exprimă, și a căror alegere este dependentă – așa cum arăta Pierre Bourdieu în *La domination symbolique* – de originea socială a individului, fiind caracterizate tocmai datorită acestui fapt de o

pluralitate de sensuri concurențiale. Unul dintre cele mai ample împărtășite dintre aceste sensuri este cel de valorizare nelimitată a divertismentului cotidian, de orice tip, din orice loc. Totodată, din aceste practici se nasc noi forme estetice și curente atitudinal-artistice arondate culturii pop devenită concomitent, în opinia aceluiași Hubert Artus, o cultură alternativă dar și dominantă, comercială dar și militantă, conformistă dar în același timp subversivă. Oricum, se poate spune că acest nou și controversat tip de cultură a devenit spațiul afirmării unui nou tip de subiectivitate, deschisă receptiv spre orizonturile hipermodernității, al viziunii plurale și independente, care își revendică autenticitatea în condițiile paradoxale ale tendinței de uniformizare, globalizare și transformare esențială a sensului culturii, trăite de fiecare în felul său personal și unic, fiind poate astăzi, așa cum observa Edgar Morin, „le seul grand terrain de communication entre les classes sociales”.²⁶

În loc de concluzii, putem invoca cuvintele lui Valéry Larbaud, extrem de grăitoare pentru textul nostru: „Points de suspension; du blanc; et un nouveau chapitre commence, en belle page.”

Note

¹ Samuel Huntington, *The Clash of Civilizations* (New York: Ed. Simon & Schuster, 1996).

² Marcus Tullius Cicero, *Tusculanae disputationes* (II, 13), Perseus Collections/Texts.

³ André Malraux, «Occidentaux, quelles valeurs défendez-vous?», allocution prononcée le 30 mai 1952.

⁴ Jean-Paul Sartre, *Les Mots* (Paris: Éditions Gallimard, 1972), 216.

⁵ Aimé Césaire, în «Aimé Césaire: La culture, c'est tout ce que l'homme a inventé pour rendre le monde vivable et la mort affrontable», interviu realizat de Maryse Condé, publicat de Patrice Louis în *L'Express*, 1/6/2004.

⁶ Gaëtan Faucher, *Le Noir me va si bien* (Bruxelles: Ed. Novelas, 2015), 11.

⁷ Edward Burnett Tylor, *Primitive culture: researches into the developement of mythology, philosophy, religion, language, art and custom* (London: John Murray, 1871), 1.

⁸ Jean-Claude Passeron, *Le Raisonnement sociologique: un espace non poppérien du raisonnement naturel* (Paris: Nathan, 1991), 324-334, cit. apud Laurent Fleury, *Sociologie de la culture et des pratiques culturelles* (Paris: Armand Colin, 2016), Introduction, 6.

⁹ Marcel Mauss, *Essai sur le don: Forme et raison d'échange dans les sociétés archaïques*, Introduction, în: *L'année sociologique, Nouvelle série, Tome I (1923-1924)*, (Paris: Felix Alcan, 1925), 32.

¹⁰ Claude Lévy-Strauss, «Linguistique et anthropologie» în *Anthropologie structurale* (Paris: Plon, 1958), 81.

¹¹ Edward Sapir, *Selected writings in language, culture and personality* (Berkeley: University of California Press, 1949), 90-91.

¹² Martial, *Epigrammata*, liber VIII, 56, în Martial, *The Latin Library*.

¹³ « La culture et les fondements éthiques de la vie humaine, conférence du cardinal Tarcisio Bertone à l'université de la Havane (Cuba) » în: *La Croix*, 16/04/2013.

¹⁴ Vincent Citot, « Le naturel, le culturel et le spirituel » în *Le Philosophoire*, 2006/2 (nr.27), 43-76, site Cairn.info.

¹⁵ Lawrence Levine, *Highbrow/Lowbrow. The Emergence of Cultural Hierarchy in America* (Harvard University Press, 1990).

¹⁶ Mathew Arnold, *Culture et Anarchie* (London: Cambridge University Press, 1932).

¹⁷ T. S. Elliot, *Notes Towards a Definition of Culture* (London: Faber & Faber, 1948), 23.

¹⁸ Antoine de Saint-Exupéry, *Citadelle* (Paris: Gallimard, 1948), XCIV.

¹⁹ José Ortega y Gasset, *La révolte des masses* (Paris: Éd. Les Belles Lettres, 2010), 140, cit. apud Tanguy Wuillème, «José Ortega y Gasset, La révolte des masses», site Cairn.info.

²⁰ Hubert Artus, Pop Corner. *La grande histoire de la pop culture, 1920-2020* (Paris: Don Quichotte, 2017).

²¹ Max Horkheimer & Theodor Adorno, *La dialectique de la raison*, Fragments philosophiques (Paris: Gallimard, 1974), 152.

²² Hannah Arendt, *La crise de la culture. Huit exercices de pensée politique* (Paris: Gallimard, 1972), 263.

²³ Hubert Artus, op. cit.

²⁴ John Storey, *Cultural Theory and Popular Culture: An Introduction* (London: Routledge, 2008).

²⁵ André Malraux, «Discours prononcé lors de l'inauguration de la Maison de la culture de Bourges», le 18 avril 1964.

²⁶ Edgar Morin, *L'esprit du temps* (Paris: Grasset, 1962), 49, cit. apud Claudine Haroche, Georges Vigarello, «L'esprit du temps», site Cairn.info.

Bibliografie

Arendt, Hannah. 1972. *La crise de la culture. Huit exercices de pensée politique*. Paris: Gallimard.

Artus, Hubert, Pop Corner. 2017. *La grande histoire de la pop culture, 1920-2020*. Paris: Don Quichotte.

Elliot, T.S. 1948. *Notes Towards a Definition of Culture*. London: Faber & Faber.

Fleury, Laurent. 2016. *Sociologie de la culture et des pratiques culturelles*. Paris: Armand Colin.

Hutington, Samuel. 1996. *The Clash of Civilizations*. New York: Simon & Schuster.

Lévy-Strauss, Claude. 1958. *Anthropologie structurale*. Paris: Plon.

McLuhan, Marshall. 1975. *Galaxia Gutenberg*. București: Ed. Politică.

Petcu, Marian. 2002. *Sociologie mass-media*. Cluj-Napoca: Editura Dacia.

Sartre, Jean-Paul. 1972. *Les Mots*. Paris: Éditions Gallimard.

Storey, John. 2008. *Cultural Theory and Popular Culture: An Introduction*. London: Routledge.

Tylor, Edward Burnett. 1871. *Primitive culture: researches into the development of mythology, philosophy, religion, language, art and custom*. London: John Murray.

Vattimo, Gianni. 1991. *Ethique de l'interpretation*. Paris: La Decouverte.

Vianu, Tudor. 1982. *Studii de filozofia culturii*. București: Editura Eminescu.